

Trávníček, František

K dialektickému vývoji čes. jazyka

In: Trávníček, František. *Příspěvky k dějinám českého jazyka*.
Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1927, pp. [39]-58

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118664>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV.

K dialektickému vývoji čes. jazyka.

Postup dialektických změn.

17. Jazyk český se vyvíjel z praslovanského základu tím, že jej všelijak měnil. Změny tyto se dály jednak na celém území, jednak jen na jeho různých částech. Tento druhý vývoj nazýváme vývoj dialektický¹.

V dnešním čes. jazyce jsou velmi mnohé dialektické rozdíly; mnohé hlásky, tvary, syntaktické jevy a slova vyskytají se jen na části území. Hledíme-li k praslovanštině, z níž čeština nenáhlým vývojem vznikla, lze říci, že tyto dialektické různosti vznikly hlavně dvojím způsobem: a) praslovans. stav se na části území čes. jazyka zachovával, na jiné se měnil; b) měnil se sice všude, ale na různých místech nesejně. Na př. praslovans. *'a* dílem zůstávalo, *duša*, *čieša*, dílem se změnilo v *ě*, *ie* (*e*, *é*), *dušě*, *čiešě* atd. Nebo praslovans. *ę* se sice změnilo v celém čes. jazyce, ale místy tak, místy onak, jak ukazují na př. tato slova: středočes. *pata*, *pět*, *pátý*, *deset* — středoslovens. *päta*, *pät*, *pjaty*, *desat* (ve spisov. pravopise *piaty*, *desat*).

Dějiny českého jazyka nás poučují, že tyto nářeční rozdíly nejsou od původu. Čím jdeme dále, hlouběji do minulosti, tím nářečních rozdílů ubývá. Lze se domnívati, že v dobách dávno minulých býval čes. jazyk úplně nebo skoro jednotný? A kdy se asi dialektické různosti začaly vyvíjeti a jak tento vývoj postupoval? Dějiny čes. jazyka známe do té míry, že můžeme na tyto otázky aspoň zhruba odpověděti.

¹ Změny nastalé po celém území bylo by lze nazývati, pokud je třeba rozlišovati je od změn dialektických, všečeské, všeobecně české.

18. 1. Nejstarší dialektická změna čes. jazyka je bez pochyby změna praslovans. *ort-*, *olt-*. Kdežto za *tort*, *toit* (t. j. za *or*, *ol* mezi souhláskami) vzniklo v celém čes. jazyce *trat*, *tlat* (na př. *borda* — *brada*, *golva* — *glava*, *hlava*), vzniklo za *ort-*, *olt-* (t. j. za *or*, *ol* na začátku slov před souhláskou) *rot-*, *lot-* nebo *rat-*, *lat-*, ale tyto střidnice se nevyskytají po celém území čes. jazyka v stejném rozsahu; na př. v celém jazyce *rádlo* (*radlo*), *lácný*, ale středočes. a j. *rožeň*, *loket* — středoslovens. *ražeň*, *luket* (vedle *loket*).

Tyto dialektie rozdílly se týkají nikoli podstaty jevu, nýbrž jen jeho rozsahu; jeť v celém jazyce *rat-*, *lat-* vedle *rot-*, *lot-*, jenže tyto střidnice nejsou ve všech nářečích u týchž slov. Podrobněji viz o tom v mých PříspHláš. 56 sl. Jde tedy o dialektické rozdílly zcela nepatrné.

Kdy se *ort-*, *olt-* změnilo v ony střidnice, nelze s určitostí říci; ale zdá se, že ještě kolem r. 800 po Kr. byla to změna živá. Máme tedy aspoň relativní svědectví chronologické.

2. Za druhý nejstarší dialektický jev lze mítí zánik jerů a nahrazování jich t. zv. plnými samohláskami. Ve většině případů skoro na celém území jery daly samohlásku *e*, *den*, *ten* atd. Méně často vznikly za jery samohlásky *o*, *a*; vyskytují se tyto střidnice po celém jazyce, ale nejčastěji v střední slovenštině; na př.: *Třešná*, *chods. vichar*, středoslovens. *so*, *daska*. Ani tu nejde o rozdíl v podstatě jevu, nýbrž jen o rozdílly v rozsahu střidnic *o*, *a*. Srovn. v mých PříspHláš. 44 sl.

Chronologicky přesně tuto změnu určití není rovněž možné, ale je podobno pravdě, že je zhruba z doby kolem roku 900; srovn. zde v § 41.

3. Třetí nejstarší dialektický jev je změna praslovanských skupení *tj* (*ht*), *dj*. Ta se změnila po celém území nejprve v *c*, *z*; ale časem na části území *z* přešlo v *s*; na př. *světja*, *medja* — *svieca*, *meza* — *svieca*, *meza*.

Soudíc podle dnešního stavu, změnilo se *z* v *s* na území slovenském, lašském a mor.-slovenském; srovn. na př. středoslovens. *meza*, *mezi*, *házat*... (ve spisovném pravopise *medza*...). Není však *z* na celém Slovensku. V západním nářečí bělohorském je *z* a *s*: *sázat*, *jez* — *meza*, *cuži* (vedle *cuží*)...; viz u Su-

chého 14. V nářečí modranském je zpravidla *z*; srovn. Vážný ve SbornMatSlov. III, 60. Podobně je kolísání v laštině: *meza, jíz* (= *jez*)... — *přaza, zavazac, Loriš 26; fchazac — pokluzac*. Stavař 94, 95. A na mor. Slovensku; srovn. u Folprechta 15, 17, u Húska 4 a j., u KašíkaStředobeč. 67 a j. a u Bartoše v Dial. I, 7, 11.

Za *dj* shledáváme *z* již v bohémismech Praha. zlomků hlahols. a Kijevských zlomků; srovn. v § 15. Tedy někdy na sklonku stol. 10. bylo již místy v čes. jazyce *z* ze staršího *z*; zda všude tam, kde je dnes, nelze říci, ale ani na tom zvláště nezáleží.

4. Od 12. stol. počínajíc je dialektický vývoj čes. jazyka velmi rychlý a projevuje se ve velmi mnoha jevech.

Tak již v 12. stol. má doklady *ej* za *ý*, jež se ve východní části čes. jazyka zachovalo. Srovn. u Gebauera v HistMl. I, 281 sl., u Kašíka v LF. XLI, 212 sl. a u Bergmanna tamt. XLVIII, 236. V tomto století se provedla přehláska *a-é*. (Gebauer l. c. I, 116 sl. a Bergmann l. c. 223 sl.). V následujícím století se změnilo *ř* v *ř*. Změny jiné, většinou pozdější, jsou: ztráta jotace, přehláska *'u-i*, změna *y* v *i* (= široké, nenapaté *i*) nebo v *e*, změna *i* v *ï*, *e*, úžení *ie-i*, *é-i*, změna *i* v *ej* (*é*), změna *ó-uó-ů*, *ú-au-ou-ó*, přehláska *aj-ej*, změna *u-o* atpod. Všechny tyto změny se dějí buď jen na části území čes. jazyka nebo sice v celém jazyce, ale v různém rozsahu.

Ze změn souhláskových sem hledí na př. změna *d', t', n* (= palatalisovaných souhlásek) v *ď, ť, ň* (= palatální souhlásky) před *e* a bývalým *jerem*; srovn. na př. středočes. a j. *den* — středoslovens. a j. *děň* (ve spisovném pravopise *deň*); změna *šč* v *šl* (středočes. *ščáva* — hanác. *ščáva*), změna bilabiálního *v* dílem ve *v* retozubné, dílem v *u*, *u* atpod.

Zároveň se změnami hláskovými vyvíjely se i nářeční rozdíly tvaroslovné, kmenoslovné, syntaktické a slovníkové. Tak na př. vedle původní koncovky *-a* u mužských tvrdých *o*-kmenů ujala se v různém rozsahu koncovka *-u*; na př. středočes. a j. *stolu, dubu* — hanác. a j. *stola, duba (doba)*. Koncovky *-i, -y* v instr. plur. dílem zůstaly, dílem byly dialekticky různě nahrazeny koncovkami *-mi, -ma* (*duby* — *dubmi* — *dubami* — *du-bama*...). Koncovka *-u, -i* v 1. os. ustoupila v nestejném roz-

sahu koncovce s *-m*: střeďočas. *piju* — slovenis. *pijem* atpod. Mnohé tvaroslovné změny nelze již tak dobře chronologicky určití jako změny hláskové. Ještě nesnadnější je to u změn syntaktických. Obojí tyto změny jsou celkem mnohem méně dialekticky rozdílné než změny hláskové. A hledíme-li k tvaroslovnému a syntaktickému stavu v staročes. památkách ze sklonku stol. 13. a ze stol. 14., jenž je velmi starobylý, velmi blízký stavu praslovanskému, lze říci, že veliká většina tvaroslovných a syntaktických změn je až z pozdější doby historické. Sotva které důležité dialektické rozdíly v tvarosloví a ve skladbě, jež nemůžeme chronologicky ani přibližně určití, sahají do začátku doby předhistorické.

Po stránce lexikální se čes. jazyk zejména v době historické rozrůznil velmi silně. Bohužel, tento vývoj nelze z veliké části dobře sledovati, protože je v starších památkách zachycen jen zlomek lexikálního bohatství a protože neznáme podrobněji ani dnešní slovní zásobu jednotlivých nářečí ani zeměpisné rozšíření slov. Srovn. ještě v § 24.

19. 1. Pozorujeme-li, že se dialektické rozdíly v čes. jazyce vyvíjejí zhruba asi od doby kolem r. 800 a že první dvě změny dialekticky rozrůzněné, totiž střídnice za *ort-*, *olt-* a za *jery*, jsou celkem nepatrné a netýčí se podstaty jazykových změn, smějíme tuším s právem říci, že český jazyk byl nějakou dobu skoro úplně jednotný. To je pračeská doba jeho vývoje; za hranicí mezi touto dobou a dobou následující, kdy se vývoj dál z největší části v různých hranicích místních, lze pokládati přibližně sklonek 10. stol., takže doba pračeská splývá s dobou předhistorickou.

2. Byly v čes. jazyce v době pračeské snad jiné dialektické rozdíly než ty, jež můžeme dosti dobře sledovati v době historické a z části již v době předhistorické? Jazyková fakta na nějaké rozdíly zřejmě neukazují. Můžeme se jen domýšleti toho, že úplně jednotný čes. jazyk nebyl. Konkrétně však tyto rozdíly označiti nedovedeme.

Při tom jest mítí na mysli dvě věci. Především, že jde o otázku dialektických rozdílu, dialektické roztržštěnosti, nikoli o jednotnost nebo nejednotnost jazyka vůbec. Vyjadřuje-li dnes na př. prostý Střeďočas touž věc dvěma jmény, nebo užívá-li u téhož jména

v jistém pádě dvou koncovek, jde o různost, nejednotnost, ale nikoli dialektickou. Ta záleží v tom, že jazykový jev je rozšířen jen na části nebo na několika částech území. Čes. jazyk jistě v době praes. byl nejednotný v tom smysle, že se též pojem často vyjadřoval několika výrazy, že bývalo kolísání v tvarech, hláskách atpod.

Druhá věc. Je dobře možné, že byly v čes. jazyce v době, již označujeme za praeskou, i rozdíly, různosti skutečně povahy nářeční; ale hledíme-li k těm nesčíslným a hlubokým rozdílům v době historické, zejména v době nynější, jež původně zcela nepochybně nebyvaly, smíme tuším říci, že bylo ve vývoji čes. jazyka období, kdy byl čes. jazyk skoro úplně jednotný. O jednotnosti v jazyce lze mluvit vůbec jen ve významu relativním. Ale můžeme-li dnes říkat, že mluva toho neb onoho kraje je jednotná, ač jsou v ní dosti veliké rozdíly, smíme tak nepřesně mluvit také o době praeské, o prvním období v samostatném vývoji čes. jazyka. S příliš úzkostlivým chápáním jednoty bychom v jazyce daleko nepřišli tak jako v životě vůbec.

20. 1. V. Úvodě³ 87 praví Hujer o předhistorické době české toto: „V té době byly také již v češtině rozdíly dialektické, některé staré, již z pravlasti přinesené, jiné nově se tvořily a tak dialektické skupiny dnešní češtiny ve svých základech sahají až do dob těchto.“ Podle Hujera se začíná historická doba ve vývoji čes. jazyka v 9. století. O dialektických rozdílech před touto dobou, v době praes., byla shora řeč. Třeba připustit, že v té době nějaké dialektické rozdíly byly, ale že by tehdejší dialektické rozvrstvení bylo možno srovnávat třeba jen v nejhrubších rysech s dnešním dialektickým rozvrstvením, s dnešními skupinami nářečními, je tuším nesprávné.

Nynější nářeční skupiny jsou původu velmi pozdního. Především proto, že veliká většina dnešních dialektických rozdílů vznikla až v dobách pozdějších, často dosti pozdních. Dále proto, že se různé jazykové změny dály v nestejném místním rozsahu. Nejstarší dosvědčený dialektický jev, změna *ort-*, *olt-*, ukazuje na dvě nářeční oblasti; jedna je území středního Slovenska, druhá zabírá ostátek našeho jazykového území. Podobně i druhý nejstarší jev, střídnice za jery. V obou případech však jde jen o rozdíl v rozsahu

jevů, nikoli v podstatě. Střídnice za *dj* ukazují na dvě skupiny do-
cela jiné: jedna je Slovensko, Slezsko, východní část Moravy, druhá
ostatek jazykového území českého. Vývoj palatálního *r* jednak v *r*,
jednak v *ř* dál se v hranicích zase jiných: *r* vzniklo hlavně na Slo-
vensku, *ř* všude jinde. Srov. v § 23. Genitivní koncovka *-a* ustoupila
největší měrou koncovce *-u* zhruba asi v Čechách; všudy jinde
se zachovala častěji. Hledíme-li k infinitivu, je území čes. jazyka
roztrženo na velice drobné skupinky nářeční; jeť na př. v Čechách
místy zachována koncovka *-ti*, místy je *-l*, místy *-t*. Území těchto
tří koncovek se neshoduje s územím ani jednoho jiného jevu. Atd.

Tak pozorujeme, že se různé jevy jazykové dály na nestejném
území a že do sebe velmi rozmanitě zasahují. Proto dnešní ná-
řeční skupiny, na př. nářečí v Čechách proti nářečím na Moravě
atd., nebo nářečí středočes. proti nářečí východočes. a jižnímu, nebo
nářečí na Slovensku proti ostatním nářečím čes. jazyka, vystupují
zřetelně jako zvláštní skupiny teprve tehdy, když přihlížíme k řadě
jazykových jevů, nikoli k jevům jednotlivým. Na př. střídnice *z*
sama o sobě není charakteristická známka slovenštiny, protože není
v slovenštině celé a je také i na Moravě a ve Slezsku. Nelze tedy
se zřením k *z řici*, že se slovenština už někdy v 10. stol. odlišovala
ode všech ostatních nářečí českého jazyka. Podobně nelze roz-
lišovati hanácké nářečí od ostatních nářečí jen nepřehlasovaným
-a v *duša*, *naša* atd., protože je i jinde. Tu je třeba hleděti i ke
znakům jiným. Ale většina jazykových změn nastala až v pozdější
době historické. Na př. *r* za *ř*, jež vyznačuje nářečí slovenské, je
až ze století 13. Nebo koncovka 1. os. sing. *-m* v *píjem* atd. až
někdy od století 14., protože v této době se začala koncovka *-m*
teprve ujmáti místo *-u* (*-i*); srovn. u Gebauera v HistMl. III 2², 7 sl.
Nepřehlasovaným *aj* se slovenština odlišuje od nářečí s *ej* až od
sklonku století 14., kdy se začalo *aj* přehlasovati v *ej*. A tak když
pokládáme za charakteristické znaky hanácké na př. *é* za *y*, *e* za *y*,
e za *i* (*cezi* . . .), *o* za *u*, zachování skupiny *šč*, zkrácení *i* z *ie* a *é*
(*bida*, *mliko* . . .), je zřejmé, že toto složení jazykových zvláš-
ností jako celek, jež teprve charakterisuje nářečí, nikoli jednotlivé
změny samy o sobě, je původu dosti pozdního. Podobně, když
máme na mysli středoslovens. zvláštnosti, jako *r*, veskrze 1. os. *-m*,
dě, *tě*, *ně* za *de*, *te*, *ne*, dále *ie*, *ú* atd.

Začátky dialektického rozrůžňování čes. jazyka sahají arcíť do dob předhistorických, ale dnešní seskupení nářečí, dnešní jejich podoba začala se zřetelně jeviti až v pozdější době historické.

2. Flajšhans (Náš Jaz. 88) praví o českých kmenech 8.—9. století toto: „lišily se jazykem i zvyky dosti značně“. Podle toho, co skutečně víme o vývoji čes. jazyka, lze říci, že se čeští kmenové jazykem lišili celkem málo. Neboť co bychom pak řekli o čes. jazyce v 14. stol., kdy už byly dialektické rozdíly *y:ej*, *'a:é*, *r:ř*, *de, te, ne:dě, tě, ně*, nebo o dnešním jazyce, v němž je mimo tyto dialektické rozdíly ještě velmi dlouhá řada jiných?

Přihlížíme-li jen k jazyku, nelze tvrditi, že se české kmeny v oné době značně lišily jazykem. Zdá se mi, že k tomuto nesprávnému nebo aspoň velmi nepřesnému mínění byl Flajšhans sveden faktem, že v oné době byl čes. národ roztržštěn na řadu kmenů. Ale z této okolnosti nevyplývá ještě nic pro dialektické rozrůžnění, ač je snad lákavé se domnívati, že se dialektické rozvrstvení v době historické a dnešní zakládá na bývalém rozvrstvení kmenovém. Že tyto dvě věci mezi sebou nesouvisí, je nejlépe viděti z té okolnosti, že se kmenové rozvrstvení časem zjednodušuje, kdežto nářeční rozdíly rychle a hojně rostou.

3. Na str. 162 uvedeného Flajšhansova spisu čteme, že „ubývá nářečí“. Dějiny jazyka nás poučují o pravém opaku; srov. v § 18.

4. O něco dále praví Flajšhans: „(změnou *g* v *h* a *r* v *ř*) je zhruba vývoj češtiny společné ukončen: co se potom vyvíjí, zasahuje již jenom nářečí západní a odlišuje časem mluvu spisovnou od jednotlivých nářečí“.

Není docela jasné, co myslí Flajšhans „společnou češtinou“, ale bez pochyby češtinu v dobách, kdy se jazykové změny dály po celém jejím území, tedy období pračeské. To však nelze dosti dobře pošínovati až do stol. 12.

Že po změně *g* v *h* a *r* v *ř* zasahoval jazykový vývoj jen západní nářečí, t. j. že se východní část čes. jazyka — Flajšhans myslí asi slovenštinu — od té doby neměnila, je úplně nesprávné. Stačí si připomenouti jen několik jevů: že se v západním a částečně ve východ. nářečí slovenském zúžilo *ie* v *i* (zkrácením v *i*); že se skoro po celém Slovensku změnilo *ó* v *uó*, *uo* a dále místy v *ú*, *u*; že *y* přešlo v *i*; že místy zaniklo *ť* nebo *l*; že se *šc* v střední části

změnilo v *šl*; atd. Toto chybné mínění, že se slovenština od 13. století nevyvíjela, opakuje Škultéty v SlovensPohľ. XL, 636.

A nepřesné je tvrzení, že vývoj v západní části našeho jazykového území od 12. stol. byl takový, že se jím odlišovala mluva spisovná od jednotlivých nářečí. Spisovná mluva česká je nářečí středočes. Mnohé stejné změny se však provedly i v jiných nářečích českých (v Čechách), ba i v některých moravských; na př. přehláska *'u — i, aj — ej*, úžení *ie — i*, změna *ó — uó — ú, ú — au — ou*.

5. O době pobělohorské čteme u Flajšhansse l. c. 304 tato slova: „V době úpadku rozpadal se jazyk spisovný — ale rozkládal se také živý jazyk čím dále tím zřetelněji v mnohá nářečí, dnes nám dochovaná.“ Není pochyby o tom, že se v době pobělohorské a pozdější jazyk vyvíjel a že se vyvíjel dialekticky různě, ale na druhé straně je jisto, že již nejdůležitější změny byly hotovy, že vývoj nebyl tehdy již tak mnohotvárný a rychlý a že se již v té době zcela jasně rýsovaly nynější nářeční skupiny. Srovn. v § 16a. Je tedy mylné Flajšhansovo domnění, že se v době pobělohorské rozpadával čes. jazyk v nářečí rychleji a zřetelněji než předtím. A dokonce nelze srovnávat vliv pobělohorské doby na spisovný jazyk s vlivem na čes. jazyk v širším smyslu, t. j. jako na souhrn všech nářečí. Na spisovnou mluvu měly pobělohorské poměry zcela nepochybně veliký vliv: vystěhovala se značná část inteligence a s ní mnozí spisovatelé; exulantská literatura byla většinou národa doma nepřístupná; staré české knihy byly ničeny a literatura domácí byla docela jiného ducha než starší; nedostávalo se tedy dosti vzorů správné mluvy spisovné; domácí spisovatelé snad bezděčně, snad úmyslně užívali mnohých prvků lidových i vulgárních; čes. jazyk byl vytlačován ze škol a ze života veřejného. To všechno vedlo k jistému úpadku jazyka spisovného. Ale o mluvě lidové, o nářečích nelze říci nic podobného. Jejich přirozený vývoj plynul klidněji, pomaleji než v dobách dřívějších, nikoli rychleji a mnohotvárněji, a dokonce ne vlivem pobělohorských poměrů, jak myslí Flajšhans.

21. 1. V Niederlových SlovStar. III, 97—98 čte se toto: „Ovšem už v té době, kdy mluvíme o vyvinuté češtině, nebyla při tom na celém českém území jednotná, nýbrž měla v sobě dialektické odchylky, které z části vznikly tím, že si Čechové asimilovali v nové zemi různé zbytky staršího obyvatelstva.“

Vyvinutou češtinou rozumí Niederle čes. jazyk od té doby, kdy již měl některé své zvláštnosti proti jiným jazykům západo-slovanským, jež se vyskytují „už v českých literárních památkách od XIII. stol. a v jednotlivých slovech, na př. v nomenklatuře, už od XI. stol.“. A je prý podobno pravdě, že tomu tak bylo již dříve, avšak kláští s Hujerem (Úv.² 53 sl.) „vyvinutou češtinu“ až do prvních století po Kr. Niederle nechce. Má tedy Niederle na mysli dobu od pozdějších století po Kr. asi do sklonku stol. 10.

Víme, že v té době měl čes. jazyk již některé dialektické různosti; pokud z jazyka samého lze souditi, byly to rozdílné střídnice za *ort-*, *olt-*, za jery a za praslovans. *dj*. Minění, že by některé z těchto růzností vznikly tím, že si Čechové asimilovali různé zbytky staršího obyvatelstva, tedy neslovanského, nemá tuším pražádné opory. Rozdíly v střídnicích za *ort-*, *olt-* týkají se nikoli podstaty jevu, nýbrž jen jeho rozsahu. A tu je arciť velmi málo podobno pravdě, že větší rozsah střídnic *rat-*, *lat-* na středním Slovensku proti nářečím ostatním souvisí nějak s asimilací neslovanského obyvatelstva.

Podobně je to s růzností v střídnicích za jery. Takové různosti se shledávají také v jiných slovans. jazycích a souvisí bez pochyby se zvláštní fyziologickou povahou jerů, nám ne docela jasnou. V třetím případě vznikla dialektická různost tím, že *z* z *dj* na části území přešlo v *z*. To jistě nijak nesouvisí s okolností připomínanou Niederlem, protože je to zřejmá fyziologická změna záležející ve ztrátě zubné součásti assibiláty *z*. Podobně se změnilo praslovans. *ž* ve všech slovans. jazycích v *ž* (*bože* — *bože* ...).

2. Snad má Niederle na mysli nějaké jiné dialektické rozdíly vzniklé v oné době asimilováním neslovanského obyvatelstva. Ale jazykozpyt tuším o žádných jiných neví, pokud arciť spoléhá na jazyková fakta a neutiká se k dohadům ničím nedokázaným.

A snad tanula Niederlovi na mysli domněnka Hirtova, že Čechové zastihli v nynějších sídlech dosti silné obyvatelstvo německé, které se sice asimilovalo, ale jehož vlivem vznikly v češtině některé zvláštnosti, jako přízvuk na první slabice a diftongisace *ú*. Srovn. *Geschichte der deutschen Sprache*, Mníchov 1919, 185. I kdyby tato domněnka byla správná, nebylo by lze se jí dovolávat,

protože mimo přízvuk všechny změny, jež se německým vlivem vykládají, jsou až z doby po 10. století. Kdy vznikl z bývalého volného přízvuku přízvuk stálý na první slabice, říci nedovedeme; je jen dosti podobno pravdě, že na počátku 14. stol. byl již přízvuk stálý. Ale i kdyby byl vznikl vlivem německým a někdy do 10. stol., zase by nebylo lze se ho dovolávat, protože nepůsobil dialektické různosti v čes. jazyce.

3. Dialektické rozdíly v střídnicích za *ort-*, *olt-* a za jery záleží hlavně v tom, že v střední slovenštině je rozsah střídnic vyskytujících se na ostatním území poněkud jiný. A tu se nabízí otázka, nevznikly-li tyto středoslovens. zvláštnosti asimilováním nikoli neslovanského obyvatelstva, nýbrž slovanského. Niederle totiž dále (str. 98) vykládá, že se slovenština, zejména „v sev. Uhrách“, vyvíjela „na půdě dosti pomíšené zbylými živly jihoslovanskými“. O tom viz v § 34.

4. Vedle slovenské dialektické oblasti počaly se podle Niederla l. c. 98 „beze vší pochyby stejně záhy vyvinovati i v ostatním českém území lokální odchylky jazykové, které daly vznik nynějším českým a moravským dialektům, hlavně hanáckému ve středu Moravy a všem dialektům českým (severovýchodnímu, střednímu a jihozápadnímu)“.

»Stejně záhy« znamená — viz sub 1 — asi v době do 10. století. V té době však nelze vůbec mluvit o takovém dialektickém rozvrstvení čes. jazyka, jež by třeba jen zhruba ukazovalo na pozdější a dnešní rozvrstvení. Víme již, že nejstarší nářeční změny českého jazyka ukazují zhruba na dvě různé nářeční oblasti: střídnice za jery a za *ort-*, *olt-* na střední Slovensko a ostatek čes. jazykového území, střídnice za *dj* pak na území slovenské, moravkoslovens., lašské a ostatní části jazykového území.

Všimněme si pozdějších dialektických jevů. Vývoj hlásky *y* v *ej*, *é* dál se zhruba na území Čech a západní polovice Moravy, zabírající nářečí moravskočes., hanácké a nepatrný díl území moravkoslovenského. Srovn. v mých MorNáf. § 41, 61 a 101. Všude jinde je *y* nebo *ž*, *ž*. Jde tedy o dvě dialektické oblasti jiné než při jevech starších. Vývoj praslovanské (a pračes.) hlásky 'a ukazuje k dvěma oblastem, které se zhruba shodují s oblastí *z*; viz v mých PříspHlák. § 35. Změnou *ř* v *ř* se rozdělilo území

čes. jazyka na dvě dialektické oblasti zcela nové: jedna obsáhá celé Slovensko, druhá ostatek. A tak bychom mohli pokračovati. Vidíme tedy, že se ještě ani v 13. stol. na př. území dnešní hanáčtiny nebo východních Čech nijak výrazně neodlišovalo od ostatního území čes. jazyka. Jinými slovy: charakteristické zvláštnosti těchto a jiných nářečí vznikly až v pozdějších dobách historických. Srovn. v § 201.

22. 1. V NR. VIII (1924), 150 píše Zubatý: „Co by dal český filolog za to, kdyby památky českého jazyka tak ze 14.—15. stol. podávaly nějaký obraz o tehdejších nářečním rozrůznění našich krajů, jež tenkrát jistě bylo mnohem větší, než je dnes.“ K tomu praví Flajšhans tamt. 161—162: „A je snad ještě hůře, nežli onen stesk vypráví. Až do dneška téměř jsme měli vzácnou pomůcku při určování nářečí; Hus roku 1413 při své Postile vypočetl osm nářečních rozdílů tehdejší staré češtiny. Ale zevrubnějším rozborem (o tom snad jindy) se ukázalo, že Hus sice se vzácnou bystrostí správně pozoroval, ale nešťastnou náhodou volil téměř všechny příklady mylně — víme tedy nyní vlastně méně, nežli jsme dříve věděli. Ale přece šťastným nálezem nových textů slovníkových se loni změnila věci tak, že o dvou nářečích jsme nyní zpraveni pro polovici XIV. století dosti dobře; jsou to nářečí slovenské z okolí Strážnice na Moravě, — a nářečí charvátské, v okolí Chlumce nad Cidlinou v Čechách.“

2. Bylo opravdu do r. 1923 tak zle, že jsme nevěděli zhola nic o nářečním rozrůznění čes. jazyka v dobách starších a že teprve nález nových slovníkových textů — t. zv. Klareta, srovn. Flajšhans v LF. L, 232 sl. — nám osvětlil aspoň dvě nářečí? Tak zle snad bylo, dokud jsme znali vývoj českého jazyka velmi nedokonale. Ale od té doby, co máme monumentální dílo Gebauerovo, Historickou mluvnici a Slovník, a co známe aspoň zhruba dnešní nářečí, je docela jinak.

Je pravda, že nemáme ze starší doby ani jednu památku veskrze psanou jiným nářečím než středočeským a že tedy známe dosti podrobně jen vývoj čes. jazyka spisovného, t. j. nářečí středočeského, protože jím jsou psány staré památky. A tak nás o vývoji veliké většiny nářečí přímo poučují jen tu více, tu méně ojedinelá nestředočes. slova, tvary atd., jichž příslušníci jiných

nářečí než středočes. užili — snad úmyslně, ale spíše bezděčně — ve svých pracích psaných spisovnou, tedy středočeskou mluvou. Jsou to t. zv. nářeční stopy, známky v starých památkách¹. Bohužel nejsou památky s těmito nářečními stopami z veliké části podrobně prozkoumány a z části nejsou ani vydány. Prozkoumání zejména památek neliterárních, místního významu, jako rozličných zápisů obecních a městských, přinese zcela jistě veliký užitek čes. jazykozpytu².

Ale leccos vyplývá ze starší památek pro otázku nářečního vývoje čes. jazyka i z toho, co víme dnes. Tak na př. v Mat. je zřejmé svědectví o východočes. bilabiální výslovnosti *v*; srovn.

¹ Tento název není docela přesný, protože i mluva středočeská je nářečí čes. jazyka. Ale tu nejde o nic jiného než o stručné rozlišení nestředočes. hlásek, slov, tvarů (východočes., jihočes., hanác., slovens. atd.) od hlásek atd. středočeských.

² Nejdůležitější literatura k této otázce je tato:

J. Jireček, O zvlátnostech češtiny ve starých rukopisech moravských. Praha 1887. Dnes skoro úplně bezcenné. — Fr. Pastrnek v JagArch. XII, 180 sl. (= recense Jirečkovy práce). Stať rázu všeobecného, velmi důležitá. — Gebauer HistMl. I, 118, 146, 223, 283, 405, 501, 503.

O EvVíd. a EvSeitst. F. Menčík v předmluvě k vydání. — O EvOl. Fr. Černý v předml. k vyd. — O EvBen. V. Měrka v předml. k vyd. — O Mill. V. Flajšhans v předml. k Práškovu vyd. a Pastrnek v JagArch. XXVI, 133 sl. — O Mand. Fr. Šimek ve SbornFil. I, 34 sl. — O Otc. E. Smetánka, O staročes. Životech sv. Otcův (v Praze 1904), 4 sl., 21 sl. a v předml. k vyd. — O Lvov. V. Kúst ČModFil. IV, 291 sl. — O Klaretovi V. Flajšhans v LF. L, 238 a v NR. VIII, 162 sl. — O Mat. J. Zubatý v ČČM. LXXXVIII, 68 a O. Hujer v Čes. vědě I, 87. — O FrantPr. Fr. Spina v JagArch. XXXII, 462. — O Husovi NR. VII, 65 sl. — O Br. Fr. Slaměnk v Lid. novinách 1916 z 12/6; NR. (redakce) IX, 265. — O Komenském NR. IX, 265 a Fr. Oberpfalcer, J. A. Komenského milý a milostný jazyk otcovský (Čes. hovory č. 4, Praha). — O Skrbenském A. Frinta ve VěstnMatOp. č. 25, 76 sl. a St. Souček v ČMatMor. XLIX, 230.

J. Zubatý NR. II, 43. — Th. Vodička v ČMatMor. XX, 1 sl. — V. Hauer v ČMusFil. III, 201 sl. — A. Kašík v LF. XLI, 337 sl.

Seznam památek se slovenskými prvky podává A. Pražák, Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu 103 sl. K tomu doplňky u M. Weingarta v ČČM. XCVII, 182 sl. (ve zvlátn. otisku „Poznámky k dějinám spis. slovenštiny“ 8 sl.). V obou pracích je i stručný přehled těchto slovakismů. Starší stručný přehled u M. Hodži, Československý rozkol 55 sl. — Fr. Pastrnek SbornFil. V, 100 sl. (o OIMáll. B).

u Zubatého v ČČM. LXXXVIII, 68 a u Hujera v Čes. vědě I, 88—89. O výslovnosti *l* blízké souhlásece *c* svědčí mnohé památky staročes.; viz u Kašíka v LF. XLI, 337 sl. O hanácké změně *y* v *e*, a *ý* v *é* poučuje nás Mill.; viz u Gebauera v Hist.Ml. I, 221, 283 a j. a u Flajshanse v úvodě k Práškovu vydání. O lašském nářečí víme leccos z listin, jež prozkoumal Hauer v ČMusFil. III, 201 sl. Atpod.

Velmi mnoho nám nepřímou povídá o dialektickém rozvrstvení čes. jazyka v starších dobách vývoj středočes. nářečí, jenž se obráží v starých památkách. Většinu nejdůležitějších změn středočes. dovedeme aspoň přibližně chronologicky určit. Mnohé z nich se provedly i v jiných nářečích; na př. přehláska *a-ě*, *u-i*, *aj-ej*, úžení *ie* v *i*, *é* v *i*, změna *ó* v *uo*, *ú*, *ú* v *au*, *ou*, změna *ř* v *ř* atd. Můžeme se tuším s právem domnívati, že se tyto změny vykonaly také v ostatních nářečích asi v téže době jako v nářečí středočes. Jsme si arcit vědomi toho, že se stejné změny neprováděly na různých místech úplně v stejnou dobu a že chronologie vyplývající ze starých památek není často přesná ani pro nářečí středočes., ale přece jen staré památky poskytují nám velmi často aspoň přibližná chronologická svědectví také pro nářečí jiná. Víme-li tedy, že se přehláska *a-ě* provedla v středočes. nářečí asi v 12. stol., smíme z toho souditi, že se provedla v tutéž dobu také jinde, kde ji nalézáme. Nebo je-li změna *ř-ř* dosvědčena pro století 13., bezpochyby vzniklo *ř* i jinde asi v téže době.

Mnohé dialektické zvláštnosti záleží v zachování staršího stavu; na př. slovens. *aj*, *ie*, *ú*, hanác. a j. *šč* atd. Víme-li, kdy se v středočes. nářečí přehlasovalo v *aj* v *ej*, zúžilo *ie* v *i*, změnilo *ú* v *au*, *ou*, víme zároveň, kdy se asi odchýlila nářečí s *aj*, *ie*, *ú* od nářečí s *ej*, *i*, *ou*.

Některé dialektické jevy jsou jen pokračování změn dosvědčených v starých památkách. Na př. hanác. *ó* za pračes. *ú* (*móka* atd.) nebo *é* za *aj* (*dé*...) vzniklo z *ou* a *ej*, jež známe z nářečí středočes. a odjinud. Víme-li, kdy vzniklo *ou* a *ej*, víme zároveň aspoň přibližně, kdy vzniklo *ó* a *é*, protože se vyvinulo buď hned z *ou* a *ej* nebo až někdy později.

A tak když přiblížíme ke všem okolnostem, o nichž byla řeč, můžeme skoro o všech důležitých dialektických rozdílech dnešních

aspoň přibližně říci, kdy vznikly a můžeme si utvořit aspoň zhruba obraz o tom, jaké zvláštnosti bývaly v starších dobách na území dnešních nářečí, na př. na území východočes., hanác., slovenském. Nemůže to arciť býti obraz přesný, ale kdyby nám nestačilo to, co víme, chtěli bychom příliš mnoho, protože ani o dnešních nářečních rozdílech, jež by přece bylo lze přesně postihnouti, nevíme tolik, kolik by bylo lze. Tu zajisté rozhodují mnohé okolnosti, týkající se čes. jazykozpytu a snad někdy všechny tyto nedostatky budou odstraněny. Ale že bychom do r. 1923 nevěděli docela nebo skoro nic o starším dialektickém rozvrstvení, je tvrzení zcela nesprávné.

23. Bylo nářeční rozrůznění čes. jazyka v starších dobách „jistě mnohem větší, než je dnes“?

Víme zcela jistě, že se nářeční rozdíly často projevovaly v jiných hláskách a že hlásky ty bývaly i v jiných slovech. Jeví-li se na př. dnes dialektické rozdíly v střídnicích za pračes. *ú* a *ó* tak, že je v jedněch nářečích *ou* a *ů*, v druhých *ú* a *ů*, v jiných *ú* a *uo* nebo *ú* a *ó* nebo *u* a *u*, záležely v starší době, kdy ještě nevzniklo *ou* a *ů*, dialektické rozdíly v tom, že se někde staré *ú* a *ó* zachovávalo, jinde měnilo v *au* a *uo*. Tu jde jen o rozdíly vyplývající z toho, že dnešní stav vznikal stupňovitě, procházel několika fázemi. Ale konec konců šlo i v starší době o dialektické rozdíly v podstatě totožné s dnešními. Nebylo jich více než dnes, nýbrž naopak méně. Dokud jazyk dospěl jen ke stadiu *uo*, nelišila se ani střední slovenština od ostatních nářečí, jež mají dnes *ú*. A do doby, kdy se začalo ujímati *ou*, nelišila se hanáčtina od nářečí v Čechách a na západní Moravě, protože její *ó* vzniklo až z *ou*.

Za pračes. slabičné *r*, *l* jsou dnes dosti hojně dialektické střídnice; srovn. na př.: středočes. *první*, *krk*, *plný*, *žerd*, *tlustý*, *dlouhý* — hornoostr. *h̄vr̄nec*, *k̄rk*, *s̄rp*, *v̄lk* (= *r*, *l* souhláskové s průvodným vokálem) Loriš 15—16; středoslovens. *krk*, *plný*, *tlstý*, *dĺhý*, *žrd*; východoslovens. *kark*, *pelny*, *polny* atpod. V starých památkách středočes. shledáváme *kirk*, *sirdce*, *črv*, *črný*, *Dligomil* atpod.; srovn. u Gebauerera v HistMl. I, 289 sl. Volme si nepříznivou možnost, že totiž v ostatních nářečích bylo jinak; i pak je zřejmé, že dialektické rozdíly v střídnicích za *r*, *l* byly sice jiné, než jsou dnes, ale nelze říci, že jich bylo více než dnes. Bylo-li v starší

době *kirck*, kdežto dnes je *krk*, bylo naopak v starší době *črný*, kde my máme *černý*. Tu jde zase prostě o vývoj jako v případech *s* a *ó*: střídnice byly v jednotlivých nářečích jiné než dnes, ale hledíc k celému čes. jazyku právě tak dialekticky různé, jako jsou v dnešní době.

Někdy je nepochybné, že dialektické rozrůznění bylo místně jiné než dnes. Tak na př. výslovnost *c* za *č* bývala i v Čechách a na Moravě; viz u Kašíka v LF. XLI, 337 sl. Lze-li se domnívati, že byla v celém českém jazyce, pak by z toho plynulo, že v starší době v střídnicích za *č* dialektické rozrůznění nebylo. A kdyby se ukázalo, že se někde vyslovovalo *č*, znamenalo by to jen, že v staré době bylo zeměpisné rozšíření těchto jevů jiné než dnes, nikoli snad, že dialektických rozdílů bylo víc.

Totéž vyplývá na př. z okolnosti, že přechodné *j* mezi samohláskou a palatální souhláskou (*ajt, dyjž* atpod.) bývalo bez pochyby více rozšířeno, než je dnes, že bývalo hojně i v nářečí středočes., nikoli jen v jihočes. Srovn. o něm u Zubatého ve Sborn. Fil. I, 112.

Samohláska *ú* za pračes. *ú* nebo i *'ú* (*lúka, míka, berú* ...) bývala ještě na počátku stol. 19. v chodštině, kdežto dnes je tam mimo nepatrné zbytky veskrze *ou*. Srovn. u Hrušky Chods. 42. Viz i *ú* v materiále, jež posílala Němcová r. 1851 Šemberovi, *jsú, klobúk, hůrad* atpod. (ČČM. 1915, 25). A beze vší pochyby bývalo veskrze *ú* v celém jihočes. nářečí, neboť mimo chodštinu se tu do dneška vyskytá *ú* dosti hojně vedle *ou*: *búda, slúžit, súd, rukú* atpod. (Dušek II, 53). Dialektických rozdílů však nebylo proto víc.

Na sklonku stol. 18. a na začátku stol. 19. neměli Valaši podle svědectví Gallašova *ř*, dnes je však mají; srovn. Pastrnek ČMatMor. XXXI, 116—117. Jiné svědectví je Maniakovo z r. 1826 v Taschenb. für Gesch. Mährens und Schles. I. Ani tu nelze mluvit o větších dialektických rozdílech v minulosti.

Při podrobnějším zkoumání jazyka se ukáže, že i v jiných případech byl rozsah některých jevů jiný, než je dnes, že zvláštěnosti známé dnes z nářečí a), b), c) bývaly i v nářečí d). Ale z toho nelze usuzovati, že bylo více nářečních rozdílů než dnes.

Tvrzení, že v jazyce starším byly dialektické rozdíly mnohem

větší než dnes, bylo by správné, kdyby se ukázalo, že ve mnohých jevech bývaly dialektické rozdíly, kde je dnes jazyk po celém území jednotný. Nemohl bych uvést ani jeden takový důležitý případ; myslím takový, jako kdyby na př. za dnešní *á*, *a* po nepalátálních souhláskách (*dám, bráti, ano...*) — ač ani tu není čes. jazyk úplně jednotný — byly bývaly v starších dobách hlásky dialekticky různé. O drobné nějaké rozdíly nemůže jíti; proti nim bychom snadno mohli postavit hojně drobné rozdíly dnešní, o nichž ani nemluvíme, protože je v dnešním jazyce velmi mnoho důležitých, hlubokých dialektických rozdílů.

Lexikální rozdíly dialektické.

24. 1. Tyto rozdíly zasluhují zvláštního povšimnutí. Připomněl jsem již v § 184, že jejich vznik a vývoj nemůžeme sledovati tak dobře jako vznik a vývoj změn hláskových, protože známe jen nepatrnou část slovního pokladu staršího a protože ani dnešní lexikální bohatství neznáme úplně a nevíme zpravidla, jak je rozšířeno na území čes. jazyka.

Co však o dějinách našich slov víme, ukazuje, že i lexikální rozdíly vznikají teprve časem, že slovo, jež dnes na jistém území není, na něm bývalo. Ukáží to na několika příkladech.

Slovo *stvor* (nebo fem. *stvora*) žije dnes ve východ. polovici čes. jazyka; tak v slovenštině (srovn. M. Kálal Slovník 655), v laš. a místy v mor. slovenš. (Bartoš Slovn. 408—409). Jihočech Štítný je však znal: kak jest hodně uložen vešken stvor na svém miestě ŠtítBud 32¹.

Měch (ve výslovnosti hojně *měech*) se pokládá za slovo východní. Staré památky středočes. je však ještě znaly: (dívky) Ctirada jako u měchu mějiechu DalC. 26^b; by tma po všem světu jako u měšě Hrad. 93^a (srovn. novočes. tma jako v *pytli*•).

V Čechách se dnes nevyskytá slovo *fčil*², jež žije na Moravě, ve Slezsku a na západním Slovensku v podobě *fčil, fčul, fčel*,

¹ Se *stvor, stvora* souvisí čes. *stvára* (ze *stvóra*). Ale je to tuším jen slovo spisovné. Dále má jiný význam než na východě a je to jen fem.

² Původně v *čile* = ve chvíli, v této chvíli; srovn. u Pelikána v Rozpr. Filolog. 31 sl.

jeilé atd. Čteme je však v starých památkách zřejmě středočes. (Vít., Jid., UmR.); viz u Gebauera ve Slovn. I, 173 sl.

Bývati ve významu »bydliti« v Čechách neznají. V legendě svD., v památce s nedialektickými stopami, se však vyskytuje: v městě tudieže... bývajúce spolu (Gebauer Slovn. I, 132). Je doloženo i v Alx V. 613 (l. c.), ale Alx. bývá — ač tuším neprávem — pokládána za památku s dialektickými zvláštnostmi. Sem hledí také slovesné substantivum *bytie*, doložené ve významu »přebývání, Aufenthalt« v Hrad., Kruml., Štít. uč., tedy v památkách zřejmě jen českých (Gebauer Slovn. I, 131).

Slovo *duchna* mi bylo několika Středočechy a Jihočechy označeno za neznámé. Jihočech Chelčický je však znal: vybíjejíce prach z peřin a z duchen ChelčPař. 160^b (LF. XXV, 398).

Zatvoriti se v Čechách dnes nevyskytá (slovens. *zatvoril*), ale v DalJ. 104 čteme: Němci v svých domiech zatvoření sediechu.

Vinovat, *-tý* je na Slovensku (srovn. Slovník M. Kálala) a na Valašsku (Bartoš Slovn. 483), v Čechách a ve veliké části Moravy se nevyskytá. Hus je však znal: viny, jimiž jsme vinovati HusE. 1, 334 (Gebauer HistMl. III 1, 292).

Tázací částice *či* se dnes na západní části jazykového území nevyskytá; je to slovo knižní a užívá se ho zpravidla jen v otázce rozlučovací. V slovenštině se ho užívá hojně i v otázce nerozlučovací: *či vieš?*, *či je otec doma?* atpod. V jazyce starším se ho často užívalo podobným způsobem: *čiliť by nemohli, byť směli?* Štít uč. 4^b; srovn. u Gebauera ve Slovn. I, 170 sl.

Tož, jež se dnes vyskytuje hlavně na Moravě — ne všude —, nikoli v Čechách, shledáváme u Štítného: takové panny všem se žádají slíbiti (= zalíbiti), tož jen k tělesnému oku ŠtítE. 61. Má zde význam »totiž, a to, a sice«, tedy poněkud jiný, než dnes má na Moravě, kde znamená »ano, tedy, no tak«, nebo je částicí jen formálního významu, ale tu jde o významový vývoj jako u slov, jež zůstávají v celém čes. jazyce.

Ríkáme »*chyba* lávky«, ale v *chyba* necítíme předložkový význam »mimo atpod.«, jenž je běžný místy ve východ. části našeho jazyka; na př.: *všeci tam byli cheba sóseda* (han.) Bartoš Slovn. 124; v hospodě neostalo *chyba* trochu selských chlapíků Vlk Krampotů 36. V starším jazyce byly i takové případy možné:

v tom jedině k upokojení obce místo má zavříno býti bohatce ovšem chyba ChelčSiet 125^a a j.; srovn. u Zubatého ve Sborn. Fil. VI, 118.

Význam comedere se dnes vyjadřuje v západ. polovici čes. jazyka slovesem *snísti*. V polovici východní se užívá slovesa *zest*, *zjest* atpod. (= pův. *jъz-ěsti*, *ziesti*); na př. moravskoslovens. *zest* (BartošSlovn. 540), hornoostravs. *zešć* (Loriš 67), slovens. *zest*, *zjest* M. Kálaš Slovn. 864. Jazyk starší však měl vedle *sniesti* také *ziesti*; na př.: vědě, ež jsú (děti) od zvěři snědeny Pass-Klem. 236^a — (vlci a lvi) mé děti zjedli tamt. 235^b. Jiné doklady viz v mých StudVid. 157—158.

2. Že lexikální rozdíly dialektické vznikaly v čes. jazyce až časem, toho se lze domýšleti a priori. Jako se dialekticky různé hlásky a tvary vyvinuly v češtině z jednořných hlásek a tvarů praslovanských a pračeských, tak i slovní zásoba naše v dobách historických i nynějších má základ v praslovanštině. Proti dnešnímu bohatství slovnímu byla původní, z praslovanštiny zděděná slovní zásoba česká zajisté velmi nepatrná. Snad v ní byly i nějaké dialektické rozdíly, ale sotva byly hojné a pronikavé. Tato nejstarší slovní zásoba se rozmnožovala dílem tvořením nových slov, dílem přejímáním slov cizích, z němčiny, z latiny, ze slovans. jazyků atpod. Při tom právě se vyvíjely dialektické různosti: v nářečí *A* se vytvořilo pro nějaký pojem slovo *x*, v nářečí *B* slovo *y*; jedno nářečí zůstalo při slově domácím, druhé přejalo také slovo cizí, takže má slova dvě, třetí časem opustilo slovo domácí a ponechalo si jen slovo cizí atd. V předhistorické době slovník český tvořením nových slov bez pochyby příliš nevzrostl; silnější vzrůst lze pochopiti až v dobách historických jako následek rychlého kulturního vývoje. A přejetím cizích slov se začala rozmnožovati naše slovní zásoba rovněž hlavně až v dobách historických, zejména stykem s Němci v době kolonisace. Starší než německá slova jsou tuším jen církevní názvy (*mše*, *oltář*, *pop* atd.), přejaté z části prostřednictvím německým.

Dialektické rozdíly vznikaly dále i tak, že stará slova nabývala v různých nářečích nových různých významů, že z původních několika významů zanikal v nářečí *A* význam ten, v nářečí *B* onen atp. Ale také tyto vývojové cesty v dobách pradávnych sotva

vedly k hlubokým nářečním rozdílům; už proto, že slovní zásoba nebývala tak veliká jako dnes.

Z toho ze všeho lze usuzovati, že také lexikální rozdíly dialektické vznikly z největší části až v dobách historických, hlavně pozdějších. A případy, jež jsem shora sub 1 uvedl, svědčí tomu přímo.

Proto je tuším potřebí, abychom byli v otázce o lexikálním dialektickém rozrůznění čes. jazyka v dobách starších velmi opatrní.

Flajshans *Náš Jaz.* 149 praví, že v 9.—10. století byly v čes. jazyce mnohé rozdíly lexikální; v jedněch nářečích prý se říkalo *jazva, qzký, kramola, prokni . . .*, v druhých *rána, těsný, svár, každý*. Odkud to Flajshans ví? Ty drobečky čes. jazyka, jež z té doby známe, nic podobného nedosvědčují. A je snad jisto, že ona a podobná slova byla dialektická v době pozdější? Nelze přece jen z té okolnosti, že pro týž pojem byla v starší době dvě různá jména, souditi, že se v jedněch krajích užívalo těch, v druhých oněch. Je to možné, ale důkazů pro to nemáme. Netvrdím, že v starší době nebyl čes. jazyk dialekticky rozrůzněn po stránce lexikální, ale pokládám přenášení dnešních dialektických slovníkových růzností do staršího jazyka bez patrných důvodů právě za tak nesprávné jako přenášení dnešních růzností hláskoslovných, tvaroslovných a syntaktických. Všimějme si podrobněji těchto dnešních rozdílů, protože o nich můžeme souditi dosti přesně, ale v otázce o slovníkových roznostech v starším jazyce budme zatím skromni. Nechtějme věděti více, než můžeme. Až budeme lépe znáti slovník dnešní i starší, snad se nám podaří nahlédnouti důkladněji i do této otázky.

3. V dnešním jazyce jsou názvy pro některé věci dialekticky velmi různé; na př. názvy náradí, stromů, různých druhů ovoce, obilí, názvy hub atpod. Tyto různosti známe velmi nedokonale. Často se křížují s dialektickými různostmi hláskovými, tvarovými a syntaktickými; tak, že nářečí jinak si dosti blízká jsou lexikálně odlišná nebo opačně. Proto se v popisech nářečí dosti zřídka uvádějí lexikální rozdíly. Při řešení otázky o dialektických rozdílech v starších dobách přistupuje k tomu i ta okolnost, že víme velmi málo o vývoji lexikální stránky našeho jazyka.

A v obou případech nehledíme tolik k lexikální stránce dále

i proto, že přece jen hlavní rozdíly jsou hláskové, tvarové a syntaktické. V nich jde ne o rozdíly v jednotlivých slovech jako při rozdílech lexikálních, nýbrž o rozdílné zákony, jež se projevují v desítkách a stech slov. Tyto rozdíly sahají až k samým kořenům jazyka a mění jej podstatně.

Konečně nelze zapomínati ani na to, že někdy vlastně ani nejde o dialektické rozdíly lexikální. Když na př. místy již dávno vyhynul kroj, obyvatelé zpravidla neznají příslušná slova pro krojové součástky. A mají-li jejich sousedé, kde se kroj dodnes udržuje, hojně názvy krojové, jde sice o lexikální rozdíly mezi dvěma nářečími, ale nikoli v tom smysle, jaký máme stále na mysli, totiž nikoli o rozdíly projevující se tím, že se týž pojem vyjadřuje různými slovy. Podobně zapomněli místy úplně nebo z části slova týkající se lnářství a tkaní, kdežto jinde je ještě drží, nebo tam, kde je pokročilé sadařství, mají více příslušných názvů než jinde; atpod.